

Αρμενιστής

Τόμ. 2, Αρ. 2 (2024)

Αρμενιστής

Παπαδιαμαντικές επιδράσεις στην ποίηση του
Δημήτρη Κοσμόπουλου

Μανώλης Μ. Στεργιούλης

doi: [10.12681/armen.37643](https://doi.org/10.12681/armen.37643)

Copyright © 2024, Μανώλης Μ. Στεργιούλης

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4/##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στεργιούλης Μ. Μ. (2024). Παπαδιαμαντικές επιδράσεις στην ποίηση του Δημήτρη Κοσμόπουλου. *Αρμενιστής*, 2(2). <https://doi.org/10.12681/armen.37643>

Μανώλης Μ. Στεργιούλης
ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Δημήτρης Κοσμόπουλος ως ποιητής, με βάση την ηλικία, ανήκει στη γενιά του '80 ή «γενιά του ιδιωτικού οράματος», όπως την χαρακτήρισε ο Ηλίας Κεφάλας, υιοθετώντας τον όρο που πρώτος χρησιμοποίησε ο C.M. Bowra για την ευρωπαϊκή ποίηση της περιόδου που εκτείνεται από το 1920 έως το 1965. Ο χαρακτηρισμός έχει ως δικαιολογητική βάση το γεγονός ότι

οι ποιητές της γενιάς αυτής γράφουν ποίηση, γνωρίσματα της οποίας είναι η απουσία συλλογικών οραμάτων, η αποστασιοποίηση από τις εξελίξεις που συντελούνται στους διάφορους τομείς της ζωής και η περιχαράκωση της δημιουργίας στο στενό προσωπικό πλαίσιο ή το πολύ σε έναν στενό κύκλο ανθρώπων.

Η ποίηση, όμως, του Δημήτρη Κοσμόπουλου δεν έχει σχέση με τα γνωρίσματα αυτά. Το όραμά του δεν είναι ιδιωτικό. Είναι το όραμα του σύγχρονου ανθρώπου, που η ζωή του κυλά ασθμαίνοντας λόγω της αλλοτρίωσης που έχει υποστεί σε όλες τις πτυχές της. Είναι το όραμα του σύγχρονου ανθρώπου που προσβλέπει σε μια κοινωνία, η οποία, κατά τον Νάσο Βαγενά, αντλεί «τα ζωτικότερα στοιχεία της από τη γενέθλια γη και τους ανθρώπους της».¹ Με τα στοιχεία αυτά αλλά και με τόπους και μορφές που έχουν συνδεθεί με την ιστορική πορεία της ελληνικής πατρίδας «συνομιλεί» η ποίηση του Κοσμόπουλου. «Συνομιλεί», επίσης, με τα κείμενα της χριστιανικής Ορθοδοξίας, γεγονός που τον κατατάσσει στους ελάχιστους που εξακολουθούν να γράφουν ποίηση με διάσταση θεολογική.²

«Συνομιλεί» κατά τρόπο που συνιστά επανασύνδεση με την παραδοσιακή ποίηση, χωρίς αυστηρή προσαρμογή. Δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση στον έμμετρο αλλά παράλληλα εμμένει και στον ελεύθερο στίχο. Χρησιμοποιεί τον δεκαπεντασύλλαβο, τις στροφές και την ομοιοκαταληξία με πολλές παραλλαγές, συνδυάζει το παρελθόν με το παρόν, την παραδοσιακή με τη νεωτερική πραγματικότητα.³

¹ Νάσος Βαγενάς, « Για την ποίηση του Δημήτρη Κοσμόπουλου», περ. Θέματα Λογοτεχνίας, τχ. 44, Αθήνα 2010, σ. 203.

² Νάσος Βαγενάς, ό.π., σ. 205.

³ Μανώλης Μ. Στεργιούλης, «Δημήτρης Κοσμόπουλος, Θέριστρον», περ. Φιλολογική, τχ. 146, (Ιανουάριος-Μάρτιος 2019), σσ. 88-90.

Σε όλα αυτά οι συνομιλικές του δημιουργοί δεν δείχνουν ενδιαφέρον. Αντίθετα, στον Κοσμόπουλο ασκούν ιδιαίτερη έλξη και αυτό από μόνο του δικαιολογεί τη μη ένταξή του στην ποιητική γενιά τους. Παρά τα κοινά στοιχεία που έχει με τους λίγους ποιητές που ακολουθούν την παραδοσιακή ποίηση, ακολουθεί τη δική του πορεία. Προσπαθεί να γεφυρώσει το παρελθόν με το παρόν, «συναντά» δημιουργούς που προηγήθηκαν χρονικά, αναπτύσσει ποιητικό ή διακειμενικό διάλογο με όσους έχει μελετήσει και επηρέασαν το δικό του έργο (Ηλίας Λάγιος, Μιχάλης Γκανάς, Γιάννης Κοντός, αλλά και Διονύσιος Σολωμός, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Κώστας Κρυστάλλης, Γεώργιος Βιζυηνός, Γιάννης Ρίτσος κ.ά.).⁴ Στο κείμενο που ακολουθεί θα διερευνηθούν οι επιδράσεις που δέχθηκε από τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη.

Ο Κοσμόπουλος δηλώνει ότι το έργο του Σκιαθίτη συνόδευσε τα μαθητικά του χρόνια και ότι τον ένωθε παιδιόθεν ως ποιητή,⁵ «διότι το μοσχοβολισμένο, “λιπαρό και πιον” χώμα, όπου άνθισε η γραφή του, είναι η υπερόριος καρδιακή περιοχή, καθ’ ολοκληρίαν εμβαπτισμένη στην (και διάβροχη από την) ιερότητα. Η κραταιά ως θάνατος αίσθηση του ιερού, είναι εκείνο το ειδοποιό χαρακτηριστικό που προσδίδει το θέλγητρο και την αχλύ της κρυφής φωταύγειας, μιας άλλης μουσικής διαστάσεως, μιας Χάριτος, η οποία οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια ακόμη και τις ενδελεχέστερες απόπειρες περιγραφής ή σχολιασμού, να “μπατάρουν” και να “πέφτουν όξω”, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια ενός γέροντα ήρωά του».⁶

Οι παπαδιαμαντικές επιδράσεις διαχέονται σε ολόκληρο σχεδόν το έργο του. Όσα, όμως, θα ειπωθούν στη συνέχεια αναφέρονται στις ποιητικές συλλογές *Κροῦσμα* και *Κρυπτόλεξο*.

Η συλλογή *Κροῦσμα* εκδόθηκε το 2011 και είναι η έκτη κατά σειράν από τις δέκα που έχει δημοσιεύσει μέχρι σήμερα.⁷ Τα περισσότερα ποιήματά της γράφτηκαν από τον Σεπτέμβριο έως το τέλος Νοεμβρίου 1989, στη Σκιάθο. Ως motto παρατίθενται, εκτός από τρεις στίχους του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, τρία χωρία από ισάριθμα διηγήματα του Παπαδιαμάντη (Τὰ κρούσματα, Ἐξοχικὸν κροῦσμα, Τὸ Χατζόπουλο). Το πρώτο: «Τὰ φαντάσματα ταῦτα, στοιχειά, ἐξωτικά, λογιῶν-τῶν λογιῶν κρούσματα, δὲν ἔπαυαν νὰ ἐμφανίζονται τὴν νύκτα, νὰ ἐπισκέπτονται μελαγχολικῶς τὰ ἐρείπια, νὰ περιφοιτῶσιν εἰς τὰς κατεδαφισμένας οἰκίας [...] καὶ νὰ ἔχη νὰ τοῦ διηγῆται ὅτι εἶδε τόσα κρούσματα, τόσα

⁴ Δήμος Χλωπτσιούδης, «Ο ποιητικός ουμανισμός του Δημήτρη Κοσμόπουλου», περ. Culture Book, 8 Σεπτεμβρίου 2020.

⁵ Συνέντευξη στον Ελπιδοφόρο Ιντζέμπελη, περ. Διάστιχο, 26 Μαρτίου 2019.

⁶ Δημήτρης Κοσμόπουλος, Τα όρια της φωνής, Κέδρος, Αθήνα 2006, σσ. 15-16.

⁷ Λατομείο, 2002, Τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, 2003, Πουλιὰ τῆς νύχτας, 2005, Ἀνάστασις τοῦ Ἀνδρέα Ταρκόφσκι, 2008, Βραχὺ χρονικό, 2009, Κροῦσμα, 2011, Κρυπτόλεξο, 2013, Κατόπιν ἑορτῆς, 2014, Θέριστρον, 2018, Pixels, 2021.

στοιχεία, εἰς τὸ Ἔρημο Χωριό, καὶ δὲν ἴδρωσε τὸ μάτι του». Το δεύτερο: «Ὅπωςδὴποτε, τὸ κροῦσμα ἐφαίνετο μᾶλλον παθολογικὸν ἢ ἄλλο τι». Το τρίτο: «Αἴφνης ἠκούσθη ἤρεμον καὶ διακριτικὸν κροῦσμα εἰς τὴν θύραν τοῦ οἰκήματος». Εἶναι προφανές ὅτι ἡ λέξη κρούσμα που αποτελεί τον τίτλο της συλλογῆς εἶναι λέξη παπαδιαμαντική και παραπέμπει ευθέως στους τίτλους των παραπάνω διηγημάτων και στη σκιαθίτικη ντοπιολαλιά.

Μια πρώτη ανάγνωση των εἴκοσι τεσσάρων μερῶν του ἔργου ἀρκεῖ για να καταδείξει ὅτι ἡ ἐμβάθυνση στο περιεχόμενό τους προϋποθέτει γνώση του παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, της παραδοσιακῆς ποιητικῆς μας παράδοσης και της ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας. Αυτοὶ εἶναι κυρίως οἱ ἄξονες ἀπὸ τους οποίους ἀνατροφοδοτεῖται ἡ ποίηση του Δημήτρη Κοσμόπουλου. «Ακόμα και στις πιο μοντερνιστικῆς ἐκδοχῆς της, μοιάζει να εἶναι ἐλεγχόμενη, τιθασευμένη ἀπὸ τις υποδόριες και πάντα προστατευτικὰ δρώσες δυνάμεις της ζωντανῆς, λόγιας και λαϊκῆς, κοσμικῆς και ἐκκλησιαστικῆς μας παράδοσης» παρατηρεῖ ὁ Κώστας Γ. Παπαγεωργίου.

Με αυτά ως δεδομένα θα ἐξετάσουμε τον βαθμὸ ἀλλά και τους τρόπους με τους οποίους ἀποτυπώνονται στο «Κρούσμα» στοιχεῖα της προσωπικότητας και του ἔργου του Σκιαθίτη (ἀναχωρητικὴ ἰδιοσυγκρασία, μοναξιά, ἀπομόνωση, μελαγχολία, ευσέβεια). Ἐπίσης, το αἶσθημα του ἐξόριστου που τον διακατεῖχε ὅσο βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ το νησί του, ἡ ἀντιμετώπιση της Αθήνας ως πόλης της δουλοπαροικίας και των πλουτοκρατῶν και ἡ ταύτισή της με τόπο καταδίκης και δοκιμασίας, ἡ ἀθεράπευτη νοσταλγία για τὴ Σκιάθο. Και ἀκόμα το ὕφος, ἡ ἐκφραση, ἡ γλώσσα, οἱ περιγραφές, οἱ ἀφηγήσεις, ὁ συναισθηματισμὸς, ὁ λυρισμὸς, ἡ τεχνικὴ με τὴν οποία ἀπεικονίζει τὴν ἐλληνικὴ ζωὴ, τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, οἱ στοχασμοί, ἡ σαφήνεια και ἡ καθαρὸτητα του λόγου με τον οποίον «φωτογραφίζει» τὸ ἐλληνικὸ χρῶμα, ἡ πινακοθήκη των ἠρώων του και ὅλα ὅσα τον ἀνέδειξαν σε «μεγάλον ζωγράφον των ταπεινῶν», για να θυμηθούμε τον χαρακτηρισμὸ που του ἀπέδωσε ὁ Κωστής Παλαμάς.

Στὴ συλλογὴ «Κρούσμα», ὁ ἀφηγητὴς κατορθώνει να ἐξέλθει ἀπὸ τον κόσμον της διάψευσης, της ματαίωσης, της ἀπογοήτευσης, του ὑλοζωισμού, της εὐδαιμονοθηρίας και της ἀλλοτρίωσης που σήμερον ἀπλωσε τους πλοκάμους της σε κάθε ἐκφάνση της ζωῆς και μετέβαλε τον ἄνθρωπον σε ὄν ἐτεροπροσδιοριζόμενον, παθητικοποιημένο και ἀνῆμπορον να ἀντιδράσει σε ὅ,τι ἄλλοι ἀποφασίζουν γι' αὐτό. Ὁ τρόπος ἐπανεύρεσης της οδοῦ που οδηγεῖ ἀπὸ τὴν πτώση στην ἀνάσταση και τὴν ἐπανασύνδεση με τὴν οὐσία της ζωῆς δηλώνεται στην πρώτη ἐνότητα του ποιήματος.

Δὲν μπόρεσα ἀγγελτήρια θανάτου βαμμένα

ἀντὶ μαῦρα, μὲ χρυσαλοφές.

*Ούτε τὸ βόλεμα μέσα στὸν θάνατο,
ποῦ τότε λὲν ζωὴ, μπόρεσα· ἔφυγα,
γύρισα στὴν πέτρα.*

Το ποιητικό υποκείμενο γυρίζει τη μνήμη του στο παρελθόν, επισκέπτεται τον γενέθλιο τόπο, τον παράδεισο της παιδικής ηλικίας, την ελληνική πατρίδα γενικότερα, για να αντλήσει δύναμη και να αντισταθεί στη φθορά που επήλθε στις ανθρώπινες σχέσεις, να ζωντανέψει εικόνες της καθημερινής ζωής, να ξανασυναντήσσει ανθρώπους με ευγενικά αισθήματα, δημιουργούς που προσδιόρισαν και καθόρισαν τους πνευματικούς του προσανατολισμούς, με πρώτον ανάμεσά τους τον Παπαδιαμάντη.

*Σιγησάτω τὸ κροῦσμα. Πλοιάριον ἄνευ πηδαλίου
στὰ κατώγια καὶ στὰ καπνισμένα ὑπόγεια
ὑπὸ τῶν μαινομένων ἵππων καταπεπατημένον
τὸ τριπλοθασίλειόν μου -
ἐκεῖ σὲ βρήκα, Ἀλέξανδρε,
Τηλέμαχος, μονώτατος ἀπολειφθεῖς.*

Αναφέρεται σε πρόσωπα και πράγματα της γενιάς του, σε όνειρα που πλάστηκαν και στη συνέχεια προδόθηκαν, εγκαταλείφθηκαν ή ματαιώθηκαν, σε προσδοκίες που διαψεύστηκαν, σε σχέδια που βγήκαν πλάνα, σε συνθήματα που το περιεχόμενό τους έμεινε γράμμα κενό, σε εσφαλμένες αφετηρίες και ουτοπικούς προορισμούς, σε μάταιες ελπίδες, σε αγώνες που δεν ευοδώθηκαν ποτέ. Δικαιολογημένα, λοιπόν, στην ενότητα XI με τίτλο [ράκη τοιχογραφίας 1980-1990] διερωτάται:

*Ποῦ πήγαν ὅλα, ποῦ ξοδεύτηκαν ἀκόμη μιὰ φορὰ τὰ
πεντάχρονα πλάνα, τὰ συνθήματα
οἱ μπροσοῦρες ὀρίσανε πάλι ὅτι φταῖζαν ἄλλοι - ὅπως
πάντα
ὅμως ὄνειρευτήκανε νὰ πεθάνουνε, γυρέψανε - ὅπως
πάντα*

Η συνειδητοποίηση ότι οι αγώνες έμειναν ανεκπλήρωτοι και ότι η θεωρία πόρρω απέχει της πράξης δημιούργησαν αρνητικά συναισθήματα σε όσους παρέμειναν αφοσιωμένοι και μερικοί από αυτούς παραφρόνησαν.

[...]

*Τὴν ἄλλη μέρα τοὺς τὴν ἔκανε ἡ
 θεωρία, ἔμπασε νερὰ
 κι ὁ Πέτρος πῆγε ἀντάρτης στὰ βουνά. Ἦγουν, Ψυχια-
 τρεῖο Ἱεράπετρας.*

Ανακαλούνται στη μνήμη ο ανέμελος τρόπος ζωής που εν πολλοίς ταυτίζεται με τον τρόπο ζωής του Νίκου, του ήρωα του παπαδιαμαντικού διηγήματος «Γιὰ τὴν περηφάνια», ο οποίος «ἐξενύχτιζε μέσα στὰ κύματα τοῦ γαλοῦ. Πλησίον του δὲ εἶχεν τὴν μητέρα του διὰ ν' ἀκούει ἀνήσυχη τὴν ἀναπνοή του, τὸν ρόγχον, τὸ παραμιλητόν του· οὐδὲ εἶχε νύμφην, γυναίκα, μνηστήν, νὰ τὸν ἐπιμελεῖται καὶ συνάμα νὰ τὸν ἐλέγχει καὶ νὰ τὸν ἐπιτιμᾷ διὰ τὸ σφάλμα του». Μάταια ἡ μητέρα του τον ἀναζητοῦσε καὶ ὅταν τον συναντοῦσε, οἱ συμβουλές της δὲν ἔφερναν ἀποτέλεσμα: «Θὰ πουντιάσεις, παιδί μου. Δὲν ξέρεις νὰ ῥθεῖς στὸ σπίτι νὰ κοιμηθεῖς; Πῶς ἔγινες ἔτσι!... κι ἐξεχώρισες ἀπὸ τὸν κόσμο... Καὶ δὲν ἔχω πρόσωπο... καὶ μ' ἄφησες παραπονεμένη, ντροπιασμένη, σὰν νὰ ἔκαμα καμμιάν πομπή. Μάγια σοῦ ἔχουν καμωμένα... πού νὰ ὀψωνται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως!... Μάννα εἴμ' ἐγώ; Τί βύζαινα ἐγώ; τί κοίμιζα ἐγώ; τί μέρωνα;».

Με τον ἴδιο τρόπο καὶ ἡ μάνα, οἱ ἀδελφές καὶ ὁ πατέρας που συναντοῦμε στο ποίημα του Κοσμοπούλου ἔστειλαν μηνύματα στον γιο καὶ ἀδελφὸ, γιὰ νὰ τον συνειτίσουν καὶ νὰ ἐπανασυνδεθοῦν μαζί του.

*κι ἡ Μάνα του ἔστειλε γράμματα κι οἱ ἀδελφές του κι ὁ
 πατέρας
 «Μὴν περάσεις τὸν ἴσθμὸ πρὶν γίνεις ἄνθρωπος.*

Οἱ δυσκολίες του παρόντος ἀναζωπυρώνουν τις φορτωμένες με εἰκόνες καὶ ἐντυπώσεις μνήμες του παρελθόντος καὶ κάνουν πιο αἰσθητὴ τὴν παρουσία του βιώματος τῆς ἐντοπιότητας που προβάλλεται ως ἀντίθεση με τὴν πόλη, τὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν ἀλλοτρίωση. Ὁ ποιητὴς καταφεύγει συχνά στην ἐκκλησιαστικὴ υμνογραφία καὶ στα παπαδιαμαντικὰ κείμενα, ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ πρότυπα καὶ ἐφόδια, γιὰ νὰ ἐκφράσει τις υπαρξιακές, πολιτικές καὶ κοινωνικὲς ἀγωνίες, τὸ κοινωνικὸ συναίσθημα καὶ τις ἀνακατατάξεις στους τομείς τῆς ζωῆς.

*Μαρτυρεῖ τῷ πατρὶ ὁ τηκόμενος καὶ χαμαὶ κείμενος,
 κουρταλώντας*

τὴν πόρτα τοῦ κελλίου του, στὴν πιὸ θλιμμένη τ' οὐρα-
νοῦ γωνία, ἔς ἐκεῖνο τὸ κατάμερο,
στά κρουρέματα τῆς μουσικῆς, ποὺ δὲν τὰ βλέπουνε στίς
πλατεῖες καὶ στίς λεωφόρους
ἀλλὰ εἶναι ἔκει, πάντοτε ἀναθρώσκων καπνὸς στά σπλά-
χνα τῶν μεγαλουπόλεων

(VI)

Στην V ενότητα η διακειμενική συνομιλία με τον Παπαδιαμάντη είναι άμεση καθώς γίνεται αναφορά στον μοναχό Χαιρήμονα που συναντούμε στο διήγημα «Τὰ δαιμόνια στὸ ρέμα».⁸ Ο Παπαδιαμάντης παρουσιάζει την εμπειρία του δεκάχρονου Αλέκου που σε μία ημέρα έζησε δύο περιπέτειες. Η πρώτη σχετίζεται με την ανέλεγκτη πορεία της φοράδας που τον μετέφερε χωρίς τον χωρικό ο οποίος την οδηγούσε. Η δεύτερη σχετίζεται με την πορεία του ίδιου στο ρέμα, όπου τον εγκατέλειψε μια ομάδα παιδιών υβρίζοντάς τον, επειδή είναι γιος ιερέα. Αποκαμωμένος καθώς ήταν από τον φόβο⁹ και την αγωνία του κοιμήθηκε και είδε σε όραμα τον μοναχό του ασκηταριού, τον Χαιρήμονα,¹⁰ να τον επιπλήττει, γιατί δεν υπάκουσε στον πατέρα του και απομακρύνθηκε. «Ἔτσι χάνουν τὸν δρόμον τους, εἶπεν, ὅσοι δὲν ἤξεύρουν πόθεν ἔρχονται καὶ ποῦ πηγαίνουν. Μήπως σ' ἔστειλαν πουθενὰ εἰς ὑπηρεσίαν καὶ λέγεις ἔχασα τὸν δρόμον; Διατί δὲν ἔκαμες ὑπακοήν; Δὲν σοῦ εἶπεν ὁ πατήρ σου ὅτι ἔπρεπε νὰ μείνης ἐκεῖ μέχρι τέλους τῆς λειτουργίας; Διατί ἔφυγες;». Και μετά την επίπληξη τον προέτρεψε: «Ἕπαγε, εἶπε· νὰ βάλῃς μετάνοιαν εἰς τὸν πατέρα σου, καὶ νὰ τοῦ εἴπῃς ἐκ μέρους μου ὅτι ὀφείλει νὰ εἶναι ἀύστηρότερος πρὸς τὴν νεότητα».

Στο ποίημα του Κοσμόπουλου:

⁸ Τοῦ «Χαιρημονᾶ τὸ ρέμα» βαθύνεται καὶ κατέρχεται ὀπισθεν ἀκριβῶς τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ ἐγείρεται ὁ ναῖσκος τοῦ Προδρόμου. Ἡ ὄφρυς τοῦ βουνοῦ καμπυλοῦται ἄνωθεν, ἐπιστέφουσα βαθεῖαν πτυχήν τῆς γῆς, σχηματίζεται δὲ βαθυτάτη χαράδρα, κατερχομένη μέχρι τοῦ αἰγιαλοῦ· εἰς τὴν κορυφήν τῆς χαράδρας ὑπῆρχεν ἓνα καιρὸν μικρὸν ἐξωκκλήσιον, μεῖν γειτονεῦον ἀσκητήριον, τοῦ ὁποίου τὰ ἴχνη φαίνονται, καὶ μία παλαιὰ κρήνη, ξηρὰ τώρα. Εἰς τὸ ἀσκητήριον ἐκεῖνο, καθὼς διηγείτο ὁ πατήρ μου εἰς τὴν οἰκίαν μας, ὀλίγας ἡμέρας πρὶν, ὅταν ἐμελετούσαμεν τὴν ἐν λόγῳ ἐκδρομὴν, ἀσκήτευσεν τὸν παλαιὸν καιρὸν ἐνάρετος μοναχός, ἐρημίτης, ὅστις ἔφερεν ἐν ὀνομα καλογηρικὸν ὄχι πολὺ σύνθητες, καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ὀνομάσθη ὅλη ἡ κοιλάς, καὶ ἡ βρύσις, καὶ τὸ ποτάμιον, «τοῦ Χαιρημονᾶ τὸ ρέμα».

⁹ Κατ' ἀρχὰς ἔκλαυσα ἀκράτητα. Εἶτα τὰ δάκρυά μου ἐστείρευσαν. Ἦσθονόμην μέγαν φόβον. Προσεπάθουν νὰ εὔρω διέξοδον. Ἐνθυμούμην τὰ «κρούσματα», τὰ ἄλλως «στοιχεῖα», τὰ ὁποῖα μοῦ ἠπεύλησαν τὰ φεύγοντα παιδιά. Καὶ ἐπόμενον ἦτο νὰ εὐρίσκοντο πολλὰ εἰς τὸ ἄγριον ἐκεῖνο ρεῦμα. Ὁ τόπος «ἐκρότιζε»*. Καὶ πᾶς μικρὸς θόρυβος, πνοὴ ἢ θροῦς, ἠκούετο μετὰ πολλαπλασίαν ἔντασιν.

¹⁰ Ἐκεῖ, καθὼς ἐκάθισα ἀποκαμωμένος, ἀφανισμένος, ἐπάνω εἰς τὴν ἀπάτητον χλόην, ἀκούμβησα τὴν κεφαλὴν εἰς ἓνα σχοῖνον, καὶ δὲν ἤξεύρω ἂν ἐκοιμήθην ἢ ὠνειρεύθην· ἀλλὰ παρουσιάσθη ἐνώπιόν μου γέρον τις σεβάσμιος, μετὰ λευκὴν γενειάδα, καὶ μετὰ μακρὸν ράσον. Τὸ πρόσωπόν του εἶχεν ἀκμὴν καὶ ἄνθος νεανικόν, ἂν καὶ ἦτο ὠχρὸν μᾶλλον, καὶ εἶχε κάλλος ὁποῖον μόνον αἱ εἰκόνες ἔχουν.

*Ταῦτα οὐκ ἦσαν ἐν βίβλῳ: Βελανιδιές, πλατάνια, κυπα-
ρίσσια, τραγούδησαν στήν ξεραῖλα, πίδακες νεροῦ. Ἦρθε
μιὰ γρη῏ά μὲ πυρωμένα μάτια, μίλησε γλῶσσα τοῦ χελιδonioῦ. Καί
στὸν αἰθέρα ἐμπύρινο, ἦρθε Χαιρήμων μονα-
χός. «Πεφίμωσο. Τί κλαῖς;» Ἔπιασε νὰ φουῶ λίβας θανα-
τερὸς καὶ μὲ τὰ μάτια μοῦ ξανάειπε: «Μὴν διώχνεις
τὸν Ἰησοῦ». Τι νὰ τὸ κάνω τὸ κορμί, δὲν μπόρεσα.*

*Στάχια χρυσῶ στὸ στόμα, φύλλα
καὶ στὸν ἀέρα τῆς ἐληῶς, τὸ ριζικό μου ἐμίλα.*

Στην ενότητα αυτή ο ποιητής επινόησε τον δικό του Χαιρήμονα και συνδυάζοντας το όνειρο με την πραγματικότητα, ανακαλεί το παρελθόν, το συγκρίνει με το παρόν και «βλέπει» το μέλλον. Και όπως το «δεκαετές παιδίον», που «ἐξεκλέφθη ἀπὸ τὴν ἄγρυπνον ἐπίβλεψιν» του πατέρα του, έχασε τον δρόμο και ἐκλαίγε «ἀκράτητα», γιατί αισθανόταν «μέγαν φόβον», ἔτσι και στους καταληκτικούς στίχους του ποιήματος διαβάζουμε:

*Ἦμουνα στὸν δρόμο γιὰ τὸ σπίτι, τότε.
Ἦθεν μὲ δάκρυα ἐπάνω εἰς τὰ δάκρυα
ἐπήγαινα.*

Το ποιητικό υποκείμενο, δηλαδή, κατά το πρότυπο του μικρού Αλέκου, είναι έτοιμο να αρχίσει μια νέα ζωή αποκομμένη από εξωραϊσμούς, εξιδανικεύσεις και ουτοπικές θεωρήσεις.

Η διακειμενική συνομιλία με τον Παπαδιαμάντη συνεχίζεται και στη XVI ενότητα του ποιήματος, όπου γίνεται λόγος για τα «χαράμια» και τα «τυφλοψώμια».

*Ἀκούει νὰ χάσκουνε στοὺς καφενέδες
πὼς εἶναι γιὰ χαράμια, τυφλοψώμια.
Γονυκλινῆς στοὺς βραδινούς πανσέδες
τὰ σιωπηλὰ ἀναγιγνώσκει ἐγκώμια.*

Ο Παπαδιαμάντης, στο ίδιο διήγημα αναφέρει ότι τα άλλα παιδιά τον αντιμετώπιζαν με ειρωνεία και περιφρόνηση, επειδή έτρωγε χαράμια και τυφλοψώμια. «Ὡνόμαζαν οὕτω τὰ πρόσφορα, τοὺς ἄρτους τοὺς προσφερομένους εἰς τοὺς ναοὺς. Μὲ ἐμίσουν διότι ἤμην παπαδοπαίδι. Ἐκεῖνοι ἦσαν τέκνα ναυτικῶν, πορθμέων, ναυπηγῶν, γεωργῶν. Οἱ πατέρες ἐθαλασσοπνίγοντο ἢ ἴδρωναν πολὺ γιὰ νὰ βγάλουν τὸ ψωμί, καὶ οἱ υἱοὶ τὸ εἶχον διὰ καύχημα. Καὶ διὰ τοῦτο ἐμὲ μ' ἐπεριφρονοῦσαν».

Οι λέξεις επαναλαμβάνονται και στην ενότητα ΙΧ που φέρει τον τίτλο *Ὁ ξένος τῶν Χριστουγέννων, +3.1.1911 -+3.1.2008*. Από τις δύο ημερομηνίες η πρώτη αντιστοιχεί στον θάνατο του Παπαδιαμάντη και η δεύτερη στον θάνατο της μητέρας του ποιητή και προφανώς υποδηλώνουν την πρόθεση του ποιητή να αναπέμψει ύμνο στη μνήμη τους ή και να καταδείξει τη «συνομιλία» του έργου του με το έργο του πρώτου.¹¹

*Ἐγὼ σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, ἀπὸ μικρὸ παιδί, ἤμουν γιὰ
τὰ
χαράμια
καὶ τὰ τυφλοψώμια, ἀλλὰ μονάχα*

*γιὰ νὰ κρατήσω ἀσημωμένα τὰ βουνά μου μὲ ἐλῆες κι
ὄλους μου
τοὺς κόρφους
χλωρὰ στρωμένους βελάσματα ἀθῶων κι ἀγριάδες*

*ἀπὸ παιδί μικρὸ σκέπασα τὴν ψυχὴ μὲ μαῦρο ράσο
κι ἐκεῖνοι βλέπανε λερωμένο πανωφόρι.*

Παπαδιαμαντικές, επίσης, απηχήσεις αποτελούν δύο ακόμα στοιχεία της ποίησης του Κοσμόπουλου· η παρουσία του θανάτου και η επιστροφή στον γενέθλιο τόπο. Ο θάνατος ως γεγονός είναι τραγικό και προκαλεί οδυνηρά συναισθήματα, διότι αποκόπτει τους ανθρώπους από τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Όμως, είναι αλληλένδετος με τη ζωή και συναποτελούν την «κοινωνία τῶν ζωντανῶν με τοὺς νεκροὺς».¹² Οι νεκροί είναι διαρκῶς

¹¹ Μανώλης Μ. Στεργιούλης, «Ποίηση και ποιητική του Δημήτρη Κοσμόπουλου», περ. Κυπριακή Εστία, τχ. 4, σ. 135.

¹² Δημήτρης Κοσμόπουλος, *Τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ*. Στίχος του ποιήματος «Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὴν ἀρχαία Πύλο».

παρόντες και βλέπουν όσα συμβαίνουν στον επίγειο κόσμο. Παύουν να ζουν, όταν οι ζωντανοί δεν τους θυμούνται.

Η επιστροφή στον γενέθλιο τόπο, οι αλησμόνητες παιδικές μνήμες, ο ύμνος στο φυσικό περιβάλλον, οι περιγραφές που αναφέρονται σε θάλασσες, βουνά, κόρφους, βράχους, ρεματιές, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζει των ψυχισμό των προσώπων που μνημονεύονται στα ποιήματά του, η συναισθηματική έξαρση, η εξομολογητική διάθεση, το τότε της ανάμνησης και το τώρα της αφήγησης μας θυμίζουν τον Παπαδιαμάντη, ο οποίος, προς το τέλος της ζωής του, έκανε τον περίπατό του στη Μεγάλη Αμμουδιά της Σκιάθου. Γύριζε τη σκέψη του στο παρελθόν, στο «ἔαρ τοῦ βίου» του, έφερνε στη μνήμη τα παιδικά του χρόνια και η νοσταλγία τον κυρίευε. «Τὶ ἔγιναν τὰ ρεύματα, τὰ ρυάκια, τὰ νάματα τὰ δροσερά, ὅσα κατήρχοντο ἀπὸ τοὺς λόφους καὶ διέσχιζον τὴν ἄμμον; Τὶ ἔγιναν αἱ πηγαὶ καὶ τὰ νάματα τῆς νεότητος, τὰ ὅποια ἀνέβλυζόν ποτε καὶ ἐδρόσιζον τὴν ψυχὴν μου;».¹³

*Τί στέκεσαι κι ἀναμετρᾷς μὲς στῆς φυγῆς μου τὸν ἀντί-
λαλο,
ὅπως ὁ βράχος,
στὰ κάματα διψᾷει φύλλα καὶ δροσερὰ πουλιά, τέτοια
ποὺ μόνο
βάσανα
φωλιάζουνε στῶν λέξεών μου τὰ ἔγκατα*

Η «συνομιλία» του Κοσμόπουλου με τον Παπαδιαμάντη στην ποιητική συλλογή «Κρυπτόλεξο» που έχει ως υπότιτλο «Για τη νύχτα της 2ας προς 3^η Ιανουαρίου 1911». Προτάσσονται δύο επιστολές και στίχοι από σονέτο του Σαίξπηρ. Η πρώτη επιστολή υπογράφεται από τις αδελφές του Παπαδιαμάντη Σοφία, Κυρατσούλα, Χαρίκλεια και προαναγγέλλουν τη θεματική των ποιημάτων της συλλογής, καθώς αναφέρονται στο τελευταίο βράδυ του αγίου της Σκιάθου. Η δεύτερη από τον Γ. Ρήγα.

Στο πρώτο ποίημα βρισκόμαστε ενώπιον ενός σκηνικού θανάτου το οποίο ο ασκητικός συγγραφέας ετοίμαζε καθ' όλη τη διάρκεια της επίγειας ζωής του. Ενώ επίκειται η έξοδος του από τα εγκόσμια, μόνη συντροφιά του είναι η χειμωνιάτικη νύχτα και «ο χιονιστής Βορρᾷς». Ήλθε στον κόσμο πένης και έφυγε πένης. Το μόνο που άφησε πίσω του ήταν το συγγραφικό του έργο.

¹³ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Φλώρα ή Λάβρα». Ανήκει στα ὄνυμα διηγήματα, που ήρθαν στο φως μετά τον θάνατό του και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* το 1925.

Ύπνος διὰ βίου, πρόβα τοῦ θανάτου.

Νυχτώνει κι ὅλα θὰ καοῦν στὸ χιόνι.

Τὸ φέρνει μαῦρο κι ὄλο τὸ πετρώνει

ὁ χιονιστῆς Βορρᾶς. Καὶ νὰ 'το,

ἔστερξε ἀληθινό τ' ὄνειρο τῆς ζωῆς.

Προπόνηση, στὸ μέγα ξύπνημα νὰ βγεῖς.

Τώρα τὸ στήθος σου εἶναι φρέσκο χῶμα

μὲ τὰ κεριά καρφιά φέγγους ἀπ' τ' ἄλλο σῶμα.

Στάλες στὴν θράκα καὶ στὸ παραγώνι.

Ὅλος ὁ βίος γιὰ τούτη τὴν στιγμή.

Δὲν κράτησες ποτέ σου μιὰ δραχμή.

Στο Προοίμιο II, σκιαγραφεῖ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σκιαθίτη, τὴ σεμνότητα, τὴν ταπεινοσύνη, τὴν ἀφόρητη φτώχεια, τὴν ἐγκαρτέρηση, ἀλλὰ καὶ τὴ δύναμη με τὴν ὁποία πλαστούργησε τοὺς ἥρωες τῶν διηγημάτων του· γυναῖκες που τις λύγισε ἡ χαμοζωή, τσοπανόπουλα, παπάδες ἢ καλόγεροι χωρὶς θεολογικὲς γνώσεις ἀλλὰ με γνήσιο χριστιανικὸ πνεῦμα, ναυτικοί, ξενιτεμένοι σε μακρινὲς χώρες, σκιαθιτοπούλες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες τῆς ἀθηναϊκῆς φτωχογειτονιάς καὶ τῆς αττικῆς υπαίθρου. Με μιὰ φράση «ἢ ταπείνωσις καὶ ἡ πτωχεία».¹⁴

Αὐτὸς ποὺ ἔκοβε φέτες τὸ φεγγάρι

γιὰ νὰ ταῖσει τὰ πεινασμένα δέντρα,

ἔβλεπε ἐντὸς τοὺς σκουριασμένα κέντρα

καὶ τῆς θαλάσσης τὸ αἶμα καὶ τὴν χάρη.

Ἐκεῖνος ποὺ ἔγραψε μὲ φτερουγίσματα πουλιῶν

τρεμάμενο τὸν ἴσκιο τῆς ψυχῆς του,

σ' ἀσημοχρύσαφα νερὰ τοῦ Παραδείσου

βάφτιζε τὸ τριμμένο του παλτό.

¹⁴ Βαγγέλη Σκουβαρά, *Ὁ Παπαδιαμάντης ὅπως τὸν τραγοῦδησε ὁ Σικελιανός*, Αστὴρ, Αθήνα 1981, σσ. 18-19.

Ακολουθούν τα δώδεκα σονέτα. Το πρώτο ρηματικό πρόσωπα που κυριαρχεί σε αυτά αλλά και τα εισαγωγικά που ανοίγουν πριν από τον πρώτο στίχο του πρώτου σονέτου και κλείνουν στο τέλος του τελευταίου στίχου του δωδέκατου σονέτου, δίνουν την εντύπωση ότι εκείνος που ομιλεί είναι ο ίδιος ο Παπαδιαμάντης. Αναλογίζεται τις στερήσεις μέσα στις οποίες κύλησε η ζωή του και με τη γνώριμη στοχαστική διάθεση αποφαινεται ότι η ενασχόληση με τον λόγο ήταν επίπονη, αλλά παράλληλα καταφυγή, διέξοδος και ανακούφιση.

.....Κόπος
νά ζήσεις δίχως κέρδος. Άλλ'έμένα
εΐτανε τῆς καρδιᾶς τὸ θάλλπος τόπος
νά σταυρωθῶ στίς λέξεις μου. Στὰ πικρά, στὰ ξένα.

Με τη βοήθεια του Θεού, απέκρουσε τα πάθη και τις αδυναμίες του, αρνήθηκε τις πρόσκαιρες χαρές της ζωής και αφιερώθηκε στην τέχνη του.

Ἄγγελοι στὴν Εὐαγγελίστρια
εὐχὴ μοῦ ψέλναν γιὰ ν' ἀντέχω τοὺς τελῶνες.

Μέσα από την τέχνη άντλησε δύναμη και στάθηκε μακριά από τον ευδαιμονισμό και τη μέριμνα για την απόκτηση χρημάτων και υλικών αγαθών. Και όχι μόνο αυτό. Έδειξε αποστροφή προς τους ανθρώπους που είχαν ως σκοπό της ζωής τους τον υλικό πλούτο ή χρησιμοποιούσαν την εξουσία για την εξασφάλισή του.

Ἐφορος, Χωροφύλαξ, Εἰσπράκτωρ Δημοσίου
καὶ Φραγκορράπτῃς, Γραμματεὺς Ἀρχείου

ὄλοι τὸ ἴδιο πρόσωπο σὲ μιὰ παρέα.
Φυσοῦνε τῶν ἀρρήτων ἱερογλυφικά, μ' αὐτοὶ ώραῖα
-γαυγίζου ἐλληνοδιδάσκαλοι κάλπικου βίου-

λόγια παχιά, τοῦ Κέρβερου ὑλακές, μιὰ κουδουνίστρα
-χθές, αὐριο, πάντα- τοῦ θανάτου, ἀγοραία.

Τώρα, που το επερχόμενο τέλος βρίσκεται πιο κοντά, ζητά από τον Μιλτιάδη Μαλακάση και τον Παύλο Νιρβάνα να προσευχηθούν γι' αυτόν. Παράλληλα προβάλλει τη χριστιανική πίστη ότι ο θάνατος θα καταργηθεί από την ανάσταση και η λύπη που προκαλεί είναι παροδική, γιατί παραχωρεί τη θέση του στη ζωή.

Μιλτιάδη Μαλακάση, Παῦλε Νιρβάνα

προσεύχεσθε και γρηγορεῖτε.

Δὲν εἶναι ὁ θάνατος τοῦ σκότους Μάνα

ἔψαλλα κάποτε. Νὰ θυμηθεῖτε.

Η κορύφωση της «συνομιλίας» Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και Μιλτιάδη Μαλακάση γίνεται στο δέκατο σονέτο, στην τρίτη στροφή του οποίου ο Σκιαθίτης υπενθυμίζει τη θετική άποψη του Μαλακάση¹⁵ αλλά και την αρνητική κριτική που είχαν διατυπώσει άλλοι για το έργο του.

«...εἶναι ὁ καλύτερος ποιητής μας» εἶπες Μιλτιάδη

ἐνόσω ξένοι καὶ δικοὶ μὲ λέγαν ρακιοσυρραπτάδη.

Ξεύρεις· «ἡγάπα καὶ ἡμάρτανε καὶ μετενόει»,

ὁ γέροντάς μου, πού τὰ βάσανα μετροῦσε κομπολόι.

Ο Κοσμόπουλος κλείνει το *Κρυπτόλεξο* παρουσιάζοντας τον Παπαδιαμάντη να συνεχίζει τον μονόλογό του, να παραλλάσσει στίχους του Έλιοτ¹⁶ και να αποφαίνεται ότι

Αὐτός ὁ κόσμος δὲν θὰ σβήσει, οὔτε μὲ κρότο οὔτε μὲ λυγμό,

να επικαλείται πρόσωπα των διηγημάτων του (Μορφώ, Λενιώ, Φωλιώ, Θέκλα, Μελάγχρω, Άσμινιώ, Πολύμνια) και να αποκαλύπτει για μια ακόμη φορά τον σκοπό της ζωής του.

...ὄσο ζοῦσα , ἐτοιμαζόμουνα γιὰ τὴ μεγάλη ἐπιστροφή.

¹⁵ Ο Μιλτιάδης Μαλακάσης (1869-1943), σε συνέντευξή του στην «Ηχώ της Ελλάδος», στην ερώτηση ποιον θεωρείτε τον μεγαλύτερο ποιητή της νεώτερης Ελλάδας, απάντησε: «Τον Παπαδιαμάντη. Αυτός είναι ο μεγαλύτερος ποιητής μας. Το τονίζω αυτό για να διαλύσω την απορία που γεννά στο πρώτο άκουσμα ο χαρακτηρισμός του "ποιητού" που δίνω στον Παπαδιαμάντη. Το κάνω όμως σύμφωνα με όσα είπα για την ποίηση, επειδή είναι ο μόνος που κατόρθωσε να δώσει υποβολή στον πεζό λόγο. Έτσι κι αν δεν έγραφε στίχους, [σημ.: παραβλέπει τα λιγοστά ποιήματα που έγραψε] είναι περισσότερο ποιητής από όλους εμάς τους άλλους ποιητάς. Χάος μας χωρίζει από τον Παπαδιαμάντη».

¹⁶ Έτσι τελειώνει ὁ κόσμος
ὄχι μ' ἓνα βρόντο μὰ μ' ἓνα λυγμό.

*Ἔρωτα τῶν ἐρώτων εὐδοκεῖς ὥστε ἡ καταστροφή
τῶν λόγων, νὰ εἶναι κάλεσμα. Τραπέζης οὐρανοῦ τρυφή,
ὁ χαμός».*

Επιλογικά υπενθυμίζω ότι ο Οδυσσεάς Ελύτης, όταν έγραφε το βιβλίο του *Ἡ μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη*, υποστήριζε ότι «στόν μισόν καί πλέον αἰώνα πού μᾶς χωρίζει ἀπό τόν θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη, τ' ἀντιστύλια τοῦ οἰκοδομήματός του ἔπεσαν ἕνα πρὸς ἕνα. Ἡ ἀγροτική φάση πέρασε στή βιομηχανική, τό χωριό στην πολιτεία, ὁ χριστιανός στόν ἄπιστο· κοινοτοπίες πού ἄν εἶχαν τήν ἴδια σημασία τοῦ ἀναπότρεπτο γιά τό πνεῦμα, ὅση ἔχουν γιά τήν καθημερινή μας ζωή, θά ἔπρεπε ἡ μορφή τοῦ Σκιαθίτη διηγηματογράφου νά ἔχει γίνει ἀέρας. Δεν ἔγινε».

Δεν ἔγινε, ὁμως, ἀέρας γιατί το ἔργο που μας κληροδότησε εδράζεται στα θεμέλια που σηματοδοτοῦν λέξεις και φράσεις, ὅπως Ελλάδα, Ἕλληνας, ελληνισμός, χριστιανισμός, ελληνικά ἠθη και ἔθιμα, ελληνική γλώσσα, θάλασσα, νυχτερινή λειτουργία σε ξωκλήσι, ἀμπέλια, κύματα, ἀνεμοι, πλεύμενα, δέντρα, βράχια, ἔρωτας, φιλοδοξία. Δεν ἔγινε ἀέρας ἀλλά, ἀντίθετα, ἀνεξάντλητη πηγή ἐμπνευσης για τους ἐπιγιγνόμενους, ἀνάμεσα στους οποιούς και ο Δημήτρης Κοσμόπουλος, για τον οποίο ο πρύτανης των παπαδιαμαντικών σπουδών Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος ἔγραψε: «Κανένας, ἀπό ὅσους ἔγραψαν για τις τελευταίες ἐπί γης ὥρες του Παπαδιαμάντη, ἀπό τον Πορφύρα και τον Μαλακάση του 1911 ως τον τελευταίο του 2012, δεν συνόψισε ἐκστατικότερα και ουσιωδέστερα την βιοτή και τη γραφή του Παπαδιαμάντη ἀπό το Κρυπτόλεξο του Δημήτρη Κοσμόπουλου... Ο Κοσμόπουλος ἔγραψε για τον Παπαδιαμάντη το καλύτερο ως τώρα μοιρολόγι. Καλύτερο γιατί το τραγούδησε ἐπ' ἐλπίδι».¹⁷

¹⁷ Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ἔρωτα τῶν ἐρώτων εὐδοκεῖς», ἐφημ. Καθημερινή, 1 Σεπτεμβρίου 2013.